

https://doi.org/10.31516/2410-5325.064.02

УДК 141.5:17.023.34](045)

М. В. Дяченко, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології, Харківська державна академія культури, м. Харків

rv2000k@ukr.net

https://orcid.org/0000-0001-7153-8172

РОЗДУМИ ЕПІКУРА, СЕНЕКИ І ЛАМЕТРИ ПРО ЩАСЛИВЕ ЖИТТЯ

Зазначено, що щастя як життєвий стан людини і одне з головних понять етичної філософії постійно перебуває в центрі уваги мислителів різних епох, філософських напрямів і шкіл. У контексті ідей евідемонізму розглянуто концепції щастя Епікура, Сенеки і Ж. О. Ламетри у їх зіставленні і порівняльному аналізі. Акцентовано, що при всіх змістовних розбіжностях цих концепцій, їх об'єднує одна фундаментальна ідея: щастя — це переживання людиною повноти буття. Для досягнення щастя людина повинна дотримувати певних принципів: жити в гармонії з природою, узгоджувати свої чуттєві й інтелектуальні рефлексії з її викликами, плекати свій дух у поєднанні таких його складових, як чуття і розум, бути в злагоді з собою та соціумом.

Ключові слова: *людина, природа, соціум, життя, душа, розум, почуття, етика, щастя, епікуреїзм, стоїцизм.*

Н. В. Дьяченко, доктор философских наук, профессор кафедры философии и политологии, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

РАЗМЫШЛЕНИЯ ЭПИКУРА, СЕНЕКИ И ЛАМЕТРИ О СЧАСТЛИВОЙ ЖИЗНИ

Отмечается, что счастье как жизненное состояние человека и одно из главных понятий этической философии постоянно находится в центре внимания мыслителей разных эпох, философских направлений и школ. В контексте идей эвидемонизма рассмотрены концепции счастья Эпикура, Сенеки и Ж. О. Ламетри в их сопоставлении и сравнительном анализе. Акцентировано, что при всех содержательных различиях этих концепций, их объединяет одна фундаментальная идея: счастье — это переживание человеком полноты бытия. Для достижения счастья человек должен следовать определенным принципам: жить в гармонии с природой, согласовывать свои чувственные и интеллектуальные рефлексии с ее вызовами, формировать свой дух в единстве таких его составляющих, как чувства и разум, быть в согласии с собой и социумом.

Ключевые слова: *человек, природа, социум, жизнь, душа, разум, чувства, этика, счастье, эпикуреизм, стоицизм.*

M. V. Diachenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
the Department of Philosophy and Political Science,
Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

REFLECTIONS OF EPICURUS, SENECA AND LA METTRIE ON HAPPY LIFE

The aim of this paper is to study the views of Epicurus, Seneca and La Mettrie on the issue of happiness in their comparison and comparative analysis. Although these concepts differ from each other they are united by one fundamental idea, which consists in the fact that happiness is the human experience of the perfection of being.

Research methodology. The author uses such methodological approaches as historical, sociocultural and systemic ones for studying the views of Epicurus, Seneca and La Mettrie on the content and essence of one of the basic concepts of ethics, namely the category of happiness, as well as reflections of these philosophers on the prerequisites of happiness as a specific state of life. The author also uses analytical, comparative, and terminological methods of research. A descriptive method is used as an additional one to present the content of the concepts of the philosophers.

Results. Epicurus and his researchers concentrated on happiness as a state of life and as one of the main concepts of ethical philosophy. According to Epicurus, happiness is the perfection of life, it consists in mental health, which is achieved under the condition of engaging in philosophy as a teaching on a wise and balanced way of life. Happiness is impossible without material pleasures, but they must be subjected to the requirements of reason and social norms. Almost three and a half centuries after the death of Epicurus, the representative of ancient Roman Stoicism, Seneca, studied the issue of happiness. In understanding the content of happiness, he focused more on the importance of reason than on sensual pleasures. However, he did not decrease the significance of such forms of sensual reflection as will and conscience. He agreed with Epicurus that mind should control the pleasures. In his opinion, only a wise, courageous person, keeping the balance between the pleasures of body and spirit can be truly happy. Julien Offray de La Mettrie, one of the representatives of the French Enlightenment, was a follower of the teaching of Epicurus. He preferred the "model" of happiness, which was based on sensual ideas. According to La Mettrie, happiness is the highest level of sensuality, a complex of mostly sensual pleasures. He criticized Seneca for being too rational in understanding human happiness. J. O. de La Mettrie noted that he, as a follower of Epicurus's philosophy, respected the ethical views of Seneca, especially his teachings concerning the need of enduring misfortune, illness, depression, fear of death. The dialogue between epicureanism and stoicism continues at present, it remains relevant at the new stages of philosophical and ethical discourses.

Novelty. Although the concepts of happiness of Epicurus, Seneca, and J. O. de La Mettrie differ from each other they are united by one fundamental idea, which consists in the fact that happiness is the human experience of the perfection of being. It is required to observe the following principles: to live in harmony and intellectual reflections with their challenges, to be in sympathy with oneself and society.

The practical significance. The materials of this paper are of theoretical importance for further research of the philosophical heritage in terms of ethical issues, including human happiness. They can be used in the process of studying the humanities at institutions of higher education and developing new textbooks for students.

Keywords: *man, nature, society, life, soul, mind, feelings, ethics, happiness, epicureanism, stoicism.*

Постановка проблеми. Без категорії щастя немислиме існування етичної філософії. Про щастя як про феномен людського життя розмірковують філософи різних напрямів і епох, воно — обов'язкова складова поетичної рефлексії. Щасливе життя — ідеал багатьох утопістів, предмет обіцянок політиків, котрі прагнуть влади. Проте зміст поняття щастя вельми невизначений, його дефініції аморфні, а критерії розпливчасті. У довідковій літературі знаходимо наступне визначення: щастя — це «переживання повноти буття, пов'язане з самоздійсненням» (Маринина, 1970, с. 175). Із цим визначенням щастя можна погодитися. Слово «переживання» означає процес життя індивіда, що вміщує всю повноту його існування — як фізичного, так і духовного. Друге ключове слово в цьому визначенні акцентує на самоздійсненні, тобто на самореалізації суб'єкта. Інакше кажучи, щастя, як певний стан життєвого процесу, уможливорює активну позицію суб'єкта в самоздійсненні. «Щастя, — зазначає автор, — не сумісне зі станами байдужості і млявості, що притаманні застійності внутрішніх сил людини, пригніченості людських потенцій» (Маринина, 1970, с. 175).

Але виникає запитання: чи не суперечать цьому розумінню щастя такі людські переживання повноти буття, як, наприклад, душевний спокій, атараксія (тобто безтурботність, незворушність), або ж нірвана (стан найвищого блаженства)? На думку зазначеного вище автора, вони свідчать про послаблення життєвих сил людини, змертвіння або утомленість (Маринина, 1970, с. 175). Однак, починаючи зі стародавніх часів, філософи доволі часто пов'язують розуміння щастя саме з цими психофізіологічними характеристиками душевного стану людини. Не менш проблематичним є також і питання про співвідношення чуттєвого і раціонального в переживанні щастя. Яка з цих двох складових визначальна щодо феномену щастя? Різні філософські школи, напрями наголошували на тих чи інших ознаках щасливого життя, і нині це питання є відкритим для подальших міркувань.

В античній філософії стосовно щастя відомим був діалог між епікуреїзмом і стоїцизмом, інтерес до нього неодноразово відновлювався і в пізніші періоди розвитку філософсько-етичної думки (наприклад, в епоху Ренесансу, Нового Часу). Зацікавленість цією проблематикою

була характерна і для французьких просвітників XVIII ст., зокрема для Ж. О. Ламетрі. У діалозі епікурейців та стоїків його симпатії перебували більше на стороні перших. У своїх працях «Анти-Сенека, або роздуми про щастя» і «Система Епікура» він, полемізуючи зі стоїками, водночас висловлював своє особисте розуміння щастя. Таким чином, відбувся «віртуальний» полілог між означеними мислителями, розділеними в часі століттями і навіть тисячоліттями. Але він не завершений, питання щодо розуміння щастя людини постійно актуалізуються на нових етапах соціокультурного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Філософсько-етична проблематика має усталену традицію в історії гуманістичного знання. Можна констатувати, що навряд чи знайдеться певна школа або напрям в історії філософії, які так чи інакше не висвітлювали питання етики, зокрема і теми щастя людини. Серед її дослідників передусім значаться Епікур, давньогрецькі стоїки Зенон і Клеанф, давньоримські стоїки Сенека, Епіктет і Марк Аврелій, історик античної філософії Діоген Лаертський (III ст. н. е.), філософ епохи Відродження М. Монтень, мислитель Нового часу Ф. Бекон, плеяда французьких філософів-просвітителів XVIII ст. і серед них передусім слід згадати Ж. О. Ламетрі, німецького філософа XIX ст. А. Шопенгауера та багато інших авторів філософсько-етичних праць. Означена проблематика є предметом розгляду С. Котляревського, А. Лосєва, Т. Мариніної, В. Сапова, С. Ошєрова, Н. Н. Талеба та ін. До окремих ідей з означеної проблематики звертався і автор цієї статті.

Мета статті — розглянути роздуми класиків філософії Епікура, Сенеки, Ж. О. Ламетрі про людське щастя, а також міркування щодо передумов його досягнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щастя як життєвий стан і як одне з головних понять етичної філософії перебувало в центрі уваги Епікура (314–270 рр. до н. е.) та його послідовників. Його особисте життя і його етичне вчення не суперечили одне одному, він жив так, як навчав, і навчав тим нормам і принципам, за якими жив сам. Не випадково в пам'ять про нього його земляки — стародавні греки — встановлювали мідні статуї як найвищі відзнаки честі на той час. За свідченнями Діогена Лаертського, цей легендарний мислитель вже з чотирнадцяти років вивчав філософію, зокрема вчення Демокріта. Поштовхом до цього стало його зацікавлення поняттям «хаос», зміст якого не змогли пояснити шкільні вчителі (Діоген Лаертський, 1986, с. 369). Згодом, на тридцять другого році життя, він уже як зрілий мислитель відкрив школу для навчання філософії, що стала знаменитою і дістала назву «Сад Епікура». Мислитель був благородним, дружнім у

спілкуванні, скромним у побуті, а мудрості набував завдяки самоосвіті. Помираючи, в останні хвилини життя, він звернувся до своїх учнів і послідовників з такими словами: «Щасливі будьте, друзі, не забувайте про філософію!» (Диоген Лаэртский, 1986, с. 372–373).

Отже, навіть на смертному одрі Епікур думав про щастя, досягти якого мусить навчити філософія. Основні його розмірковування стосовно цих питань містяться в листах до Піфокла (фрагментарно) і повніше — до Менекея. У першому з них мислитель розрізняє два види щастя: найвище щастя, як у богів, а саме таке, що його вже не можна примножити або применшити (Диоген Лаэртский, 1986, с. 402). Тобто щастя, згідно з Епікуром, — це повнота життя — така ситуація, коли «все у нас є». А коли його в нас немає, то ми «на все йдемо, щоби його отримати». Із контексту цього листа слідує, що щасливою є та людина, яка досягла повноти насолод.

Детальніше про цей життєвий стан Епікур розмірковує в листі до Менекея, зазначаючи, що щастя полягає в досягненні душевного здоров'я, останнє ж можливе за умови заняття філософією як ученням про мудре і врівноважене життя. «Хай ніхто змолоду не відкладає занять філософією, а в старості не утомлюється від занять нею: адже для душевного здоров'я ніхто не може бути ні недозрілим, ні перезрілим. Хто говорить, що займатися філософією ще рано або вже пізно, подібний до того, хто говорить, начебто бути щасливим ще рано чи вже пізно» (Диоген Лаэртский, 1986, с. 402). Таким чином, найвищою формою щастя є оволодіння філософією, набуття мудрості, тобто пріоритетною має бути інтелектуальна складова свідомості. Епікур розрізняє дві сфери застосування філософії: у вирішенні конкретних справ (практична філософія), а також у роздумах про світ і місце людини в ньому (теоретична філософія).

На думку мислителя, щастя людини можливе за певних умов і правил, а саме: вшановувати богів як істот безсмертних і блаженних; не мати страху смерті («коли ми є, смерті ще немає, а коли смерть приходить, то нас уже немає»); досягати блаженного життя як повноти душевних і тілесних насолод.

Говорячи про насолоду як про мірило будь-якого блага, Епікур, поперше, тлумачить це поняття широко: не тільки як чуттєвість, а й як «розуміння», тобто як інтелектуальне явище. По-друге, щастя можливе лише за умови, коли насолода для людини не суперечить здоровому глузду. «Великим благом є вдоволення небагатьма потребами навіть, якщо їх не вдосталь. Усе, що потребує природа, легкодосяжне, усе ж зайве — важкодосяжне. Найпростіша їжа — зазначає філософ, — приносить не менше задоволення, ніж розкішний стіл, якщо тільки не страж-

дати від того, чого бракує; навіть хліб і вода стають найвищою насолодою для того, хто голодний» (Диоген Лаэртский, 1986, с. 404).

Уже за життя Епікура, а ще більшою мірою після його смерті, деякі недоброчинці вульгарно трактували етичні принципи цього мислителя, зокрема і розуміння щастя як повноти життєвих насолод. Насолоди вони інтерпретували як потяг людини до задоволення тваринних інстинктів, спотворених бажань. Епікур на подібні закиди зауважував, що насолоди він розглядає як спосіб стабілізації життя людини, найповнішої самореалізації особистості, засіб уникнення духовних і тілесних страждань. «Ось чому, коли ми говоримо, що насолоди — це кінцева мета, — зауважує він, — ми аж ніяк не вбачаємо в них розпусту чи надмірну чуттєвість, як вважають ті, хто не знає, не поділяє або погано розуміє наше вчення, — ні, ми вбачаємо в них свободу від тілесних страждань від сум'яття душі» (Диоген Лаэртский, 1986, с. 369). Насолоди, таким чином, — це спосіб запобігання страждань духу і тіла і в такому сенсі — спосіб виживання людини, реалізації повноти життя, тобто запорука щастя.

Епікур також наголошує на соціальному аспекті чуттєвих насолод. Адже людина, на відміну від тварин, розумна істота, її діяльність підпорядкована розуму і вимогам соціальних норм. Основою всього людського життя, на його думку, «є мислення, яке цінніше навіть за філософію, від нього походять всі інші добродетності. Це воно навчає, що неможливо жити солодко, не живучи розумно, добре і правдиво, і неможливо жити розумно, добре і правдиво, не живучи солодко» (Диоген Лаэртский, 1986, с. 405).

Таким чином, на думку Епікура, головним критерієм і мірилом людського щастя є саме розум, а не чуттєві насолоди. «Тому мудрець уважає, — зазначає він, — що краще з розумом бути нещасливим, ніж щасливим без розуму» (Диоген Лаэртский, 1986, с. 405). Інакше кажучи, чуттєві насолоди як один із способів досягнення щастя повинні бути орозумленими і природними. Таке розуміння насолод свідчить про мудрість, остання ж, згідно з міфологією давніх греків, повною мірою притаманна тільки богам. В ідеалі людина також воліє жити «як боги», тобто бути максимально щасливою, про це нагадує своїм учням і послідовникам Епікур: «Обдумуй же ці і подібні поради вдень і вночі, наодинці і разом з тими, хто близький тобі, так уникнеш сум'яття... і будеш ти жити, як бог, серед людей» (Диоген Лаэртский, 1986, с. 405).

Майже через три з половиною століття після смерті Епікура до теми щастя звернувся представник іншого філософського напрямку — стоїцизму, який традиційно вважається багатим в чому альтернативою епікуреїзму, особливо з етичної проблематики. Ідеться про Сенеку (4 р.

до н. е. — 65 р. н. е.) — одного з авторитетних представників давньоримського стоїцизму. Як слушно зауважує С. Ошеров (Ошеров, 2015, с. 20), давньоримські стоїки, зокрема Сенека, певною мірою переосмислювали етичну концепцію класичної (давньогрецької) Стої і вносили до неї деякі новаційні ідеї. Представники давньогрецької етики часів Сократа вважали, що доброчесність і розум мають бути тотожними: щоби стати доброчесною людиною достатньо лише зрозуміти, у чому полягає добро. Розум як світоч знання є гарантом доброчесності. Усвідомлюючи себе розумною істотою, людина, на думку давньогрецьких стоїків, не стане вчиняти зле.

Але Сенека не вдовольняється таким, суто раціоналістичним тлумаченням етичних принципів. Чи є гарантія, розмірковує він, що в принципі розумна, освічена людина не буде чинити зло? Автоматизм, згідно з яким розум гарантує моральність в поведінці людини, не завжди спрацьовує в реальному житті. Сенека у своїх філософських працях наголошує на значенні не тільки розуму, а й волі, а також тісно пов'язаного з нею такого етичного феномену, як совість, без яких людина не зможе досягти праведного життя і щастя. Отже, щастя — це такий стан у житті людини, який передусім залежить від неї самої, її розуму, волі і совісті, а вже потім — від зовнішніх факторів (Бог, фатум, доля і тощо).

Лише на перший погляд здається, що роздуми Сенеки про щастя в людському житті є альтернативними стосовно ідей Епікура. Мислитель високо цінує Епікура як мислителя широкого діапазону. У листах до свого учня Луцилія він неодноразово посилається на думки давньогрецького мудреця, що особливо стосується розуміння місця і ролі розуму в досягненні щасливого життя. «Я до цього часу переглядаю Епікура... Я беру так багато з його висловлювань». В одному з листів він називає згаданого філософа «Наш Епікур» (Сенека, 2015, с. 58), тобто епікурейство за своїм світоглядом для Сенеки не є чужим або ж антиподом щодо етики стоїків.

Епікурейська ідея щодо щастя як практикування насолод спонукала Сенеку прискіпливіше розглянути цей феномен. Мислитель обмірковує такі три питання: по-перше, що таке людське щастя і які існують критерії для його визначення? По-друге, що таке насолоди, про які так багато говорять епікурейці? По-третє, чи дійсно насолоди є запорукою щасливого життя? У результаті пошуку відповідей на означені вище питання Сенека доходить висновку: щастя — це жити в злагоді з природою і з самим собою як природною істотою. Щастя мудрого, на його думку, полягає в тому, щоби цінувати життя, яке даровано тобі самою природою, а кожний його день цінувати як останній. «А якщо бог подарує нам і завтрашній день, — пише він, — приймемо його з радістю» (Сенека,

2015, с. 46). Цінувати кожну мить життя — це і є найбільше багатство й істинне щастя, все інше — накопичення різних речей, грошей, цінностей — не зробить людину по-справжньому щасливою. Цінувати треба те, що маєш, і не страждати від того, чого не маєш, хоча інші мають більше, ніж є в тебе. На підтвердження цієї думки Сенека наводить вислів Епікура: «Якщо в житті перебуваєш у злагоді з природою, то ніколи не будеш бідним, а якщо з людським судженням — ніколи не будеш багатим» (Сенека, 2015, с. 55). А ось ще одна думка Епікура, на яку посилається Сенека: «Природа потребує небагато, мудрий пристосовується до неї... Багато з тих, хто, накопичивши багатство, не позбавилися бід, а навпаки набули їх». Водночас він наводить свідчення Епікура щодо критеріїв особистого щастя: «Сам наставник насолод Епікур угамовував голод юшкою, заправленою мукичкою, і скибкою ячмінного хліба, убачаючи в цьому велику насолоду» (Сенека, 2015, с. 55–60).

Отже, щастя людини, в розумінні Епікура і Сенеки, полягає в обмеженні бажань і найважливіше тут — не бути їхнім рабом. Якщо людина досягає такого стану життя, вона щаслива. Ось ще деякі з критеріїв щодо розуміння щастя, котрі визначає Сенека: чиста совість, чисті наміри, правильні вчинки, непідвладність випадковостям, урівноважене особисте життя (Сенека, 2015, с. 66). Як діалектично мислячий філософ Сенека розуміє, що щастя (тобто радість життя) за означеними критеріями — це ідеал, якого намагається досягти людина. І чим сильнішим є її намагання досягти цього ідеалу, тим більше виникає перед нею проблем, які слід вирішувати на шляху до нього. «Щастя, — пише філософ, — річ неспокійна: само по собі воно не дає спочинку, не має терміну здійснення і на безліч ладів тривожить наш розум. Кожного воно примушує за чимось гнатися: одних — за владою, інших — за розкішшю, перших робить пихатими, інших — зніженими, але діє згубно як на одних, так і на інших» (Сенека, 2015, с. 55–60).

У роздумах мислителя про щастя як про велику і бажану радість у житті відчутні мотив скепсису, іноді жорстка критика: чи зможе людина досягти щастя — певного комплексу насолод — серед постійних тривог у повсякденному житті? Різні насолоди (переважно фізіологічного штибу) принаджують людей, але згодом настає розчарування, і вони з гіркою констатують: не в цьому щастя. «Усіх їх розчаровують оманливі і нетривалі насолоди, на кшталт сп'яніння, — зазначає філософ, — коли за короткочасне веселе безумство розплачуються тривалим похміллям, ціною великих тривог» (Сенека, 2015, с. 55–60).

Подібні думки, але вже в ХІХ ст., висловлював А. Шопенгауер: «За звичаєм молодість називають щасливою порою життя, а старість — журливою. Це було би правильно, якби пристрасті ошасливілювали. Але

вони всіляко мордують юну людину, приносячи їй мало радощів і багато страждань... Істинна цінність життя визначається відсутністю страждань, а не наявністю насолод» (Шопенгауер, 1992, с. 415, 417).

Сенека повністю не заперечує значимості насолод у людському житті. Як і попередники — мислителі давньогрецької Стої, — філософ зазначає, що чуттєві насолоди — це об'єктивно існуюча реальність людського життя. Але, по-перше, їх значення не слід перебільшувати, по-друге, потрібно дотримувати почуття міри, по-третє, не втрачати розуму, перебуваючи в полоні почуттів. Ось як коментував подібні міркування М. Монтень: «Навіть стоїкам і тим зрозуміло, що душа мудреця, як вони собі її уявляють, не здатна встояти перед чуттєвими враженнями і образами, які виникають раптово; цей мудрець віддає належне природі, коли блідне і зіщулюється, почувши, наприклад, гуркіт грому або обвалу. Так само він бентежить, коли ним оволодівають пристрасті: лише б думка зберігала ясність і не переривалася у своєму перебігу, лише б розум, залишаючись незворушним і вірним самому собі, не піддавався відчуттям страху або страждання» (Монтень, 2017, с. 44).

Радіти життю, бути по-справжньому щасливою, на думку Сенеки, може тільки мудра, мужня, справедлива, з почуттям міри у всьому людина (Сенека, 2015, с. 175). Мислитель розрізняє насолоди плоті і насолоди духу. Перші необхідно обмежувати, другі всіляко практикувати. «Не можна вважати, — зазначає він, — що начебто плоть — джерело найвищого нашого щастя. Саме ті блага є істинними, котрі спричинені розумом, вони стійкі і постійні. Плотські ж насолоди — це лише наші слуги». Сенека зазначає, що плотські насолоди повною мірою притаманні тваринам, які прожерливіші за людей і неумомлені в продовженні свого роду, сили в них більше, а здоров'я міцніше і стійкіше. Отже, за цими якостями вони щасливіші за людину. Окрім того, їм не притаманні такі духовні якості, як сором і каяття» (Сенека, 2015, с. 175).

Сенека зауважує, що значно легше не допускати, щоби пристрасті оволоділи людською душею, аніж потім позбавлятися від них. Краще бути їхнім володарем, а ніж рабом. Багато чого тут залежить від людської душі: настільки вона стійка до зваби насолодами. На думку філософа, людська душа примхлива і суперечлива, вона більшою мірою схильна до пристрастей і насолод. «Людині з нестійкою душею, — пише він, — грішити легше, ніж бути праведною» (Сенека, 2015, с. 175). Тому розум, уважають стоїки, повинен бути завжди напоготові і суворо контролювати дії душі. Він має опікуватися, щоби люди були здоровими духом і тілом, а не розбещеними насолодами. «Нам, стоїкам, — зауважує Сенека, — закидають, що ми у своїх етичних прагненнях занадто суворі у ставленні до людей, адже вони слабкі істоти і не можуть собі

відмовити в щасті, яке вони вбачають в численних плотських насолодах. Але розум повертає нас до природи, а природа розумна» (Сенека, 2015, с. 304).

Отже, стоїки бажають тільки того, що необхідно для щасливого життя за природної необхідності. Для здоров'я в природі є все необхідне і його легко здобути, а для розбещення насолодами все здобувається важко, в муках.

Минають віки і тисячоліття, а проблема людського щастя, на якій акцентували епікурейці і стоїки, досі є предметом дискусій. Своє ставлення до неї на основі порівняльного аналізу позицій Епікура і Сенеки висловив Ж. О. Ламетрі (1709–1751) – видатний французький просвітник XVIII ст. У своїх працях «Анти-Сенека, або Міркування про щастя» і «Система Епікура» він з позиції сенсуалізму критикує раціоналістичне розуміння щастя, що було притаманне стоїцизму (до речі, він також критикує і свого співвітчизника – Р. Декарта, який солідаризувався зі стоїками в розумінні цього питання). Стоїки, на його думку, занадто суворі, розсудливі і сумні у своїх судженнях про щастя. «Сенека був нещасним навіть тоді, коли писав про щастя», – саркастично зауважував він (Ламетрі, 1983, с. 250). Цей мислитель, відзначає Ж. О. Ламетрі, розуміє щастя переважно як раціоналіст, для котрого головним чинником у життєтворенні є розум, що ж стосується чуттєвої складової душі, то вона має цілком підпорядковуватися розуму і контролюватися ним.

Ж. О. Ламетрі наводить такий вислів Сенеки: «Щасливий той, у кого розум закликає нічого не боятися й нічого не бажати» (Ламетрі, 1983, с. 252). Це типова апатична думка, уважає він. Як відомо, апатія (грецьк. – безпристрасність) була одним із важливих понять стоїчної етики. Згідно з ним, розумна людина має уникати неконтрольованих розумом пристрастей, таких як, наприклад, страх або сум. Але розум, на думку Ж. О. Ламетрі, не гарантує людині щастя. Скільки існувало й існує людей, які, будучи розумними, не стали щасливим у своєму житті! Навпаки, часто буває так, що чим розумніша людина, тим більше виникає проблем, її неспокій спричинено незнанням причин багатьох явищ. «Схоже на те, – пише він, – що розум примушує страждати» (Ламетрі, 1983, с. 244). Водночас, зауважує філософ, дурні вважають себе щасливими. Вони втішені тим, що є, не відчувають страждань і горя від незнання причин тих чи інших явищ або незнання істин. «Їм цілком байдуже, обертається Земля навколо Сонця чи навпаки. Ніскільки не обтяжуючи себе знанням про те, що відбувається в природі, вони покладаються на випадок і безтурботно здійснюють своє життєве коло, спираючись на костюр сліпця, із задоволенням їдять, п'ють, сплять і живуть рослинним життям...» (Ламетрі, 1983, с. 244). До речі, Ф. Бекон зазначав, що успіш-

ними і щасливими італійці називають тих, кому притаманна, наприклад, така якість, як *Poso di malto* (трошки безумства) (Бекон, 1962, с. 113).

Отже, раціоналістичну «модель» щастя Сенеки Ж. О. Ламетрі не сприймає, він її називає «негативним щастям» або ж «анти-щастям». Водночас філософ надає перевагу «моделі» щастя, яка ґрунтується на сенсуалістичних ідеях. Щастя, на його думку, — це найвищий ступінь чуттєвості, комплекс переважно чуттєвих насолод. Наводимо одне із його визначень щастя: «мати до своїх послуг гарну статуру, красу, розум, витонченість, талант, почесні, багатство, здоров'я, задоволення, славу — ось у чому полягає дійсне і завершене життя» (Ламетри, 1983, с. 243). Основою щастя, уважає він, є передусім досконала тілесна організація індивіда. Розум, який, на думку стоїків, є основою і головною передумовою щасливого життя, Ламетрі не ігнорує, але трактує його як один із компонентів щастя. Адже розум іноді спричиняє і нещастя. Злочинці, не обділені розумом, теж можуть вважати себе щасливими: «Негідники теж щасливі: вони відчують повне задоволення, вчиняючи зло. Це пояснює, чому у всьому світі стільки щасливих негідників, у яких особистий інтерес переважає над суспільним» (Ламетри, 1983, с. 266). З іншого боку, пристрасна, схильна до насолод людина може бути нормальним громадянином, виконувати необхідні суспільні обов'язки. Тому Ж. О. Ламетрі не погоджується з думкою Сенеки про те, що така людина не може бути ні хорошим воїном, ні чесним громадянином, ні добрим другом (Ламетри, 1983, с. 282).

На думку цього мислителя, щастя може бути різним, залежно від ступеня чуттєвих рефлексій: якщо враження від них швидкоплинні, ми відчуваємо задоволення, якщо ж воно триваліше в часі — маємо насолоду, нарешті якщо воно усталене — щастя. Філософ зазначає, що повноти щастя, в реальному житті людина досягає не часто. Насправді життєві насолоди короткочасні: тому можна говорити лише про окремі миттєвості щастя, які Ж. О. Ламетрі образно називає «блискавками щастя» (Ламетри, 1983, с. 283). До речі, автор одного із сучасних бестселерів з проблем непередбачуваності в житті людини, симпатик філософії стоїцизму Н. Н. Таліб зазначає: «Так уже задумано матір'ю-природою, що ми відчуваємо себе щасливими, якщо життя регулярно підносить нам маленькі радощі. Те ж саме стосується і нещастя, лише у зворотній пропорції. Легше перенести одне велике, але короткочасне горе, ніж довготривалий біль» (Таліб, 2018, с. 166).

Нарешті Ж. О. Ламетрі зазначає, що, сповідуючи філософію Епікура і критикуючи стоїцизм, він особисто з великою повагою ставиться до етичних поглядів Сенеки, особливо до його настанов щодо необхідності мужньо і стійко переборювати життєві випробування — біди, хвороби,

сум, страх смерті, які спричиняє доля. «Будемо критикувати і навіть осуджувати Сенеку; будемо іноді ним захоплюватися, але завжди його поважатимемо» (Ламетри, 1983, с. 244).

Багато хто упереджено ставився до Ж. О. Ламетрі, осуджував його за прихильність до епікурейства, вульгаризовано інтерпретуючи це вчення. Але філософ наголошував, що він не має намірів змінювати свою світоглядну позицію. Звертаючись до творів Сенеки, використовуючи окремі його висловлювання щодо твердості духу, Ж. О. Ламетрі зазначав, що не боїться злослів'я стосовно себе, всіляких наклепів і задрощів: «Будучи доволі стоїком стосовно страждання, хвороб, наклепів тощо, я, може, занадто епікуреєць стосовно насолоди і похвали» (Ламетри, 1983, с. 277). На завершення своїх роздумів щодо етичних принципів Епікура і Сенеки Ж. О. Ламетрі, як діалектик, підсумовує: «Епікур, Сенека, Марк Аврелій і Монтень — ось мої лікарі в нещасті: їх мудрість — ліки в біді» (Ламетри, 1983, с. 267).

Висновки. Підсумовуючи роздуми Епікура, Сенеки і Ж. О. Ламетрі про щастя людини, зазначимо, що кожний із цих мислителів у широкому контексті філософсько-етичної думки обґрунтував свою оригінальну версію. Водночас при всіх змістовних розбіжностях, їх об'єднує одна фундаментальна ідея: щастя — це переживання людиною повноти буття. Незалежно від філософського спрямування (раціоналізм чи сенсуалізм), це переживання пов'язувалося з відповідними духовними інтенціями — чуттєвими й інтелектуальними — у їх єдності і певному співвідношенні. Різні філософські школи, напрями наголошували на тих чи інших ознаках щасливого життя, нині це питання є проблемним і, мабуть, таким залишиться назавжди. Діалог між епікуреїзмом і стоїцизмом з означеної проблематики продовжується, у цьому контексті кожне покоління по-своєму інтерпретує проблему щастя на нових етапах філософських дискурсів. Зазначимо, що розбіжностей у міркуваннях щодо щасливого життя між Епікуром і Сенекою, Ж. О. Ламетрі і Сенекою порівняно небагато, більше тих філософських ідей, що їх об'єднують. Це передусім стосується визначення критеріїв і змістовних ознак щастя людини як природної і соціальної істоти. Усіх їх поєднує думка, що для досягнення щастя людина повинна слідувати певним принципам: жити в гармонії з природою; узгоджувати свої чуттєві й інтелектуальні рефлексії з її викликами; плекати свій дух у поєднанні таких його складових, як чуття і розум; бути в злагоді з самим собою і соціумом, без якого немислиме людське існування.

Список посилань

Бэкон, Ф. (1992). *Опыты и наставления нравственные и политические*. Москва: Издательство АН СССР.

- Дяченко М. (2010). Людина, сенс її буття та проблема щастя: світоглядні ідеї у філософії Б. Паскаля та Ж. О. Ламетри. *Культура України* (29). Харків.
- Дяченко, М. (2016). Етична парадигма давньоримських стоїків. *Культура України* (52). Харків.
- Дьяченко, Н. (2014). *Римские стоики: Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий. Опыт прочтения*. Харьков: Издатель Савчук О. О.
- Ламетри, Ж. О. (1983). *Сочинения*. Москва: Мысль.
- Лаэртский, Д. (1986). *О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов*. Москва: Мысль.
- Маринина, Т. (1970). Счастье. *Философская энциклопедия* (Т. 5). Москва: Советская энциклопедия.
- Монтень, М. (2017). *Опыты: полное издание в едином томе*. Москва: Э.
- Ошеров, С. (2015). *Сенека: философ, прозаик, поэт*. Санкт-Петербург: Азбука, Азбука-Аттикус.
- Сенека Луций Анней (2015). *Нравственные письма к Луцилию*. Санкт-Петербург: Азбука, Азбука-Аттикус.
- Тaleb Нассим Николас (2018). *Черный лебедь. Под знаком неопределенности*. Москва: КоЛиБри, Азбука-Аттикус.
- Шопенгауер, А. (1992). *Свобода воли и нравственность*. Москва: Республика.

References

- Bacon, F. (1992). *Essays, or Counsels Civil and Moral*. Moscow: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR.
- Diachenko, M. (2010). Man, the essence of being and the issue of happiness: philosophical ideas in the philosophy of B. Pascal and J. O. de La Mettrie. *Culture of Ukraine* (29). Kharkiv.
- Diachenko, M. (2016). The ethical paradigm of ancient Roman stoics. *Culture of Ukraine* (52). Kharkiv.
- Dyachenko, N. (2014). *Roman Stoics: Seneca, Epictetus, Marcus Aurelius. Experience of interpreting*. Kharkov: Publisher Savchuk O. O.
- La Mettrie, J. O. (1983). *Compositions*. Moscow: Mysl.
- Laërtius, D. (1986). *Lives and Opinions of Eminent Philosophers*. Moscow: Mysl.
- Marinina, T. (1970). Happiness. *Philosophical Encyclopedia* (Vol. 5). Moscow: Soviet Encyclopedia.
- Montaigne, M. (2017). *Essays: Complete edition in one volume*. Moscow: E.
- Osherov, S. (2015). *Seneca: philosopher, prose writer, poet*. St. Petersburg: Azbuka, Azbuka — Atticus.
- Seneca, Lucius Annaeus (2015). *The Moral Epistles to Lucillium*. St. Petersburg: Azbuka, Azbuka — Atticus.
- Taleb Nassim Nicholas (2018). *The Black Swan*. Moscow: KoLiBri, Azbuka — Atticus.
- Schopenhauer, A. (1992). *The Freedom of Will and Morality*. Moscow. Respublika.

Надійшла до редколегії 12.04.2019 р.